

Kino dilində intonasiyaya görə cümlə növlərindən istifadə

Fizuli Mustafayev

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Annotasiya. Məqalə kino dilində intonasiyaya görə cümlə növlərindən istifadə qaydalarına həsr olunub. Kino dili üzərində müşahidələr göstərir ki, burada istifadə edilən sintaktik vahidlərə iki cəhətdən yanaşmaq olar. Məqalədə bu cəhətlər geniş şəkildə şərh olunur və izahı verilir.

Nəticə etibarlı ilə eyni məqsədlərə xidmət edən bu sintaktik vasitələr arasında keçilməz sədd yoxdur, əksinə, funksiyalarına və mənə əlaqələrinə görə bir-birilərinə sıx bağlıdır və bütövlükdə əsərin daha yaxşı qavranılmasına xidmət edir. Eyni zamanda bu sintaktik vahidlərin hər biri işlədilmə məqamına və vəzifəsinə görə konkret spesifik xüsusiyyətlərə malik olur.

Məqalədə sadə cümlələrin növləri barədə ayrıca məlumat verilir. Hər bir cümlənin kinofilmlərdə işlənmə məqamına toxunulur və geniş şərh olunur. Göstərilmiş kino-parçalardan belə qənaətə gəlmək olur ki, kino-aktyorun dilində nə qədər sadə cümlələrdən istifadə edilərsə, tamaşaçı üçün o qədər anlaşılıqlı olar. Bu da öz növbəsində kinonun dil və üslubunun aydın şərhinə imkan yaradır.

“Qaçaq Nəbi”, “Buta” və “Qırmızı bağ” bədii filmlərindən göstərilən nümunələr kifayət qədər maraqlıdır.

Açar sözlər: cümlə, intonasiya, nitq, sintaktik vahidlər, əmr cümləsi

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 14.02.2021; qəbul edilib – 28.02.2021

Using sentence types for intonation in cinematic language

Fizuli Mustafayev

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the rules of using sentence types for intonation in the language of cinema. Observations of the language of cinema show that the syntactic units used here can be approached from two points of view. The article explains these aspects in detail.

As a result, there is no insurmountable barrier between these syntactic tools that serve to the same purpose. On the contrary, they are closely related to each other in terms of their functions and semantic relationships and serve to better understand the work in general. At the same time, each of these syntactic units has its own characteristics depending on the point of use and function.

This article provides separate information on the different types of simple sentences. The point of each sentence in the films is touched upon and explained in detail. From these films, it can be concluded that the simpler sentences are used by actor in film, the clearer it will be for viewer. This, in turn, allows for a clear interpretation of the language and style of the cinema.

The examples from the feature films “Fugitive Nabi”, “Buta” and “Red Garden” are quite interesting.

Keywords: sentence, intonation, speech, syntactic units, command sentence

Article history: received – 14.02.2021; accepted – 28.02.2021

Giriş / Introduction

Kino dili üzərində müşahidələr göstərir ki, burada istifadə edilən sintaktik vahidlərə iki cəhətdən yanaşmaq olar: a) informativlik; b) əlaqəlilik. Elə bu işlədilmə məqsədlərinə görə də onları iki qrupa ayırmaq mümkündür.

I. Informativlik məqsədilə işlədilən sintaktik vahidlər (nəqli cümlələr və qismən də nida cümlələri).

II. Nitqdə qarşılıqlı əlaqəni təmin etmək məqsədilə işlədilən sintaktik vahidlər (sual

cümlələri, əmr cümlələri və qismən də əmr-nida cümlələri).

Nəticə etibarilə eyni məqsədə xidmət edən bu sintaktik vasitələr arasında keçilməz sədd yoxdur, əksinə, funksionallığına və məna əlaqələrinə görə onlar bir-birilərinə sıx bağlıdır və bütünlüklə əsərin daha yaxşı qavranılmasına xidmət edir. Eyni zamanda bu sintaktik vahidlərin hər biri işlədilmə məqamına və vəzifəsinə görə konkret spesifik ziddiyyətlərə malik olur.

Əsas hissə / Main part

Informativlik məqsədilə işlədilən sintaktik vahidlər hər hansı fakt və hadisə haqqında müəyyən məlumat verir, eyni zamanda haqqında danışılan predmetə müəyyən emosional münasibət bildirilir (nəqli və nida cümlələri vasitəsilə).

“Əlimərdan kişi: Maşallah oğlum, maşallah! Düşmən toxmaxısan! Al, oğlum, al! Bu da elin sənə bəxşişi. İgid həmişə atı ilə öyünüb. Rüstəm-Zal Rəxşi ilə tanınıb. Koroğlu Qıratı ilə, Gizir oğlu Mustafa Alapaça atı ilə. Dədə Qorqud əyyamında Boz ayğırılı Böyrək deyilən qoç igid olub. İstəyirəm sən də Boz atlı Nəbi kimi ad çıxardasan, düşmən gözünə bıçaq kimi bata-san. Bunlar elin say-seçmə igidləridir, sənə qardaş olmağa gəliblər.

Nəbi: And içirəm, Əlimərdan əmi, nə qədər zalım var, zülm var, biz də varıq.

Pristav: Ara, Nabi, çıx yolunla get. Bunlar erməni, san musurman, na borcuna.

Nəbi: Belə oldu kirvə?! Bəs Səlim bəylə çaxır küpünə girəndə bə niyə erməni musurmanlıq yadına düşür? Bişərəf oğlu bişərəf. Eşidəm-biləm bu kənddə bir nəfərə güldən ağır söz deyibsən, vay halına!

Ağsaqqal erməni: Ara, Nabi başına pırlanım, bizim Haykdı bu, mənim bircə oğlum. Bu kökə salıb pristavı! Ta burada qala bilməz, ara bunu da özünə qardaş götür. Bunu sana tapşırıram, sana Allahdan! Ayastivas! (Xaç vurdu).

Petroqraddlı qonaq: Narodnayavolyaçılar belə buntarlara güvənib mərhumlarmız II Aleksandra qəsd elədilər. – Xaç vurdu: Allah ona rəhmət eləsin! Sui-qəsdçilər cəzalarına çatsalar da, görünür, bombanın gurultusu bu ucqarlara da yayılıb, qudurub lütləri.

Nakaşidze: lütləri qurudan, zati-aliləri, mən-cə imperator özü olub. Təhkimçiliyi gərək ləğv eləməyəydi. Petroqrada çatdırılan xəbərlər hamısı hay-küydür. Öz qardaşlarına bəraət qazandıрмаq üçün Nəbini bu qədər şişirdilər. Bir şeyi unutmaq olmaz ki, Nəbinin 50-60 atlısı ya ola, ya olmaya. Bəs o bizim Gəncə quberniyasında niyə əl-qol açə bilmir? Məsələ burasındadır ki, mən də qafqazlıyam, o da. Qafqazlı da ki qafqazlının zəif cəhətlərini yaxşı bilir” [2].

Bu nəqletmə forması bir növ bədii ədəbiyyatda mövcud olan müəllif təhkiyəsinə bənzəyir və özünü iki şəkildə göstərir: a) informativ təhkiyə; b) psixoloji təhkiyə.

a) Informativ təhkiyədə hadisə haqqında məlumat verilir. Canlı danışiq dilinə yaxınlaşma cəhdi özünü göstərir. Cümlələr qısa və aydın olur. İnformasiya tezliyi artır, hadisələr, əsasən, keçmiş zaman formasında olur. Bəzən haqqında danışılan fakt və hadisənin xarakterindən, habelə, danışanın münasibətindən asılı olaraq fikrin ifadəsində, informasiyanın verilməsində müəyyən emosional çalar da özünü göstərir. Məhz bu halda cümlə quruluşunda müəyyən yerdəyişmələr müşahidə olunur.

Misallardan göründüyü kimi, hadisə haqqında verilən informasiyada cümlənin söz sırası bəzən adi normativ vəziyyətdən fərqlənir. Məsələn: Əgər, birinci misalda cümlələrdə sözlərin sırası tam normativ vəziyyətdədirsə, sonrakı misalda belə deyil. “Ara, Nabi başına pırlanım, bizim Haykdı bu, mənim bircə oğlum. Bu kökə salıb pristavı!”

Bəzi cümlələrdə söz sırası pozulmuş, həm baş üzvlərin, həm də ikinci dərəcəli üzvlərin yeri dəyişdirilmişdir.

b) Xüsusilə, nəqli cümlələr vasitəsilə, həm də psixoloji vəziyyəti ifadə edirlər. Beləliklə, filmdəki surətlərin əhval-ruhiyyəsinin bu və ya digər situasiyada psixoloji vəziyyətlərinin ifadəsi ilə əlaqədar psixoloji təhkiyə meydana çıxır. Məsələn:

“Molla: Heyf ondan... Dəcəl də olsa, yaxşı uşaq idi.

Abbas: Kimsəsiz olduğuna görə Vəfa baxırdı ona... Sonra...

Günəl: Orxan?! Nə vaxt gəlmisən?! Səni məktəbə qaytarıblar?

Orxan: Yox. Kim qaytaracaq? qaçmışam məktəb direktorunun yanına gəlmişəm. Danışacam onunla... Qoy məni öz məktəbinə qaytarsın” [3].

Obrazın psixoloji vəziyyəti haqqında informasiya nəqli cümlələrlə çatdırılır. Həm də bu zaman söz sırasının pozulması diqqəti cəlb edir. “Qaçmışam, məktəb direktorunun yanına gəlmişəm. Danışacam onunla” cümlələrində söz sırası adi normal vəziyyətdə yox, dəyişilmiş halda verilərək personajın psixoloji əhval-ruhiyyəsinə müvafiq assosiasiya yaradılmışdır. Çünki cümlədə normativ söz sırasının müəyyən məqsədlə dəyişdirilməsinə səbəb olmuşdur. Nəticədə psixoloji situasiyanın əks edilməsi üçün çox vacib olan bədii-üslubi effekt əldə edilmişdir. Müvafiq kontekstual situasiyada həmin bədii üslubi effektin yaratdığı qorxu assosiasiyası daha qabarıq olmuşdur.

Kinoaktyorun nitqində geniş yayılmış və emosionallıq vasitəsilə seçilən nida cümlələri həm dildə və monoloq nitqində, həm də vasitəli və vasitəsiz nitqdə də işlənir. Burada nida cümlələrinin daha bir növü kimi modal söz cümlələr də diqqəti cəlb edir. Söz cümlələr və ya daha geniş mənada götürsək – cümlə əvəzləri əsasən,

dialog nitqi üçün səciyyəvi olub, müəyyən bir fikrə, ifadəyə qarşı verilmiş qısa və lakonik cavablardır ki, bunlar da emosionallıq cəhətdən çox dolğun olurlar. Məsələn:

“Günəl: Hə, bəs direktor razı olmasa?... Səni təzədən internata qaytarsa?

Orxan: Bəli, qaytarar, yenə qaçaram!

Çingiz: Yaxşı, necədi ora, Orxan?

Orxan: (üst-başını göstərir) Görmürsən?

Molla: Sənə baxıram, Abbas müəllim, lap məəttəl qalırım. Hə, düzdü, Vəfa xanımın adı kimi özü də vəfalı, yaxşı qadın idi. Amma Abbas müəllim, sən də heyif olursan, sən də yaşamalısan axı... Ətrafda gör nə qədər gözəl-göyçək xanımlar var. Evlən, qəbiristanlıqdan da ayağın üzülsün.

Abbas: Vəfa sağ olanda bu dünyanın dərəcəmini bir yerdə çəkmişik” [3].

Bu misallarda “hə” və “yox”, “yaxşı” modal sözləri cümlə rolunda çıxış edərək fikrin emosionallığını artırır. Deməli, burada nida cümləsinin əsas xüsusiyyəti bir də ondan ibarətdir ki, həmin cümlə növləri öz əsas kommunikativ funksiyasından başqa emosional funksiyaya da malikdir.

Əsas nida cümlələrinin özü kino dilində informativ məqsədlərlə işlədilmir. Çünki əsl nida cümlələri yeni fakt bildirmir (nəqli cümlə kimi), hərəkəti hərəkətə təhrik etdirmir (əmr cümləsi kimi).

Nitqdə qarşılıqlı əlaqəni təmin etmək məqsədilə işlədilən sintaktik vahidlər fakt bildirməklə yanaşı, nitqdə hərəkətlə təkan verir. Nəticələri şaxələndirir, obrazları səciyyələndirir.

Sual cümlələrinin geniş tətbiqi hər şeydən əvvəl, kinofilmlərin estetik-dramaturji təbiətini şərtləndirir. Bu cümlələr tamaşaçının diqqətini fəallaşdırır, hadisələrin daha yaxşı qavranılmasını təmin edir. Ona görə də nəyin necə baş verdiyini göstərmək üçün kinofilmlərdə tez-tez sual cümlələrinə müraciət edilir. Burada sual cümləsi insan təfəkkürünü genişləndirən üsullardan biri kimi özünü göstərir. Buna görə də personajları danışmağa, onları başqaları ilə dialoqa girməyə, hadisələri açmağa sövq etmək üçün ən münasib sintaktik vasitə kimi tez-tez sual cümlələri işlədilir. Məsələn:

“Buta” bədii filmində Buta sürücüyə sualla müraciət edir.

“Buta: Bu kənddə hərənin öz işi var. Qəribə sualların var. Danışmağa başqa sözün yoxdur bəyəm? Yoxdursa, niyə görə tikanını batırmaqdan əl çəkmirsən?”

Sürücü: Ey... Ey, mən elə demək istəmədim. Sən mənim sözümdən incimə. Mən demək istəyirdim ki, sənın ceyranın çox güclü, həm də çox gözəldir”.

Filmə qoca da sual cümləsi ilə danışır:

“Qoca: Çox illər keçib o vaxtdan. Deyəsən mən qocalmışam, elə deyilmi? Ömür külək kimi əsib keçir, doğru deyilmi? [1]

Beləliklə, dialoq başlanır və onun gedişində yeni hərəkətə təkan verən sual cümlələri vasitəsilə personajların qarşılıqlı ünsiyyəti davam edir. Nitqdə qarşılıqlı əlaqənin yaranmasına təkan verən sual cümlələri aşağıdakı üslubi məqsədlərə xidmət edir.

a) Müraciət məqamında (monoloji nitqdə) personaj ya özünə, ya da müsahibinə müraciət edir. Məsələn:

“General: Elə buna görə də Nəbi ilə haqq-hesabı çürütmək sizə həvalə olunur, anlayırsınız mı?”

Nakaşidze: Onun qardaşı oğlu, deyəsən, sizin yaşınızdadır, elə deyilmi?” [2]

“Gülyanaq: Əzim atama deyir ki, guya müəllim deyib ki, dünya yumrudur. Sən o vaxt dərstdə idin?”

Buta: Hə, nə olsun ki?”

Gülyanaq: Sən inanırsan ki, dünya yumrudur?” [1]

“Abbas: Hardan bilirsiniz? Yoxsa, o biri dünyadan qayıdıb, sizə danışan olub?” [3]

b) Dialoqlarda işlədilən sual cümlələri məlumatverici, aydınlaşdırıcı, izahedici funksiyaları daşıyır. Ona görə də müəlliflə həmişə belə suallardan istifadə edərkən müəyyənləşdirmişlər ki, kino tamaşaçısı yorulmasın, müəllifin fikri daha aydın verilsin. Bu formal filmlərdə mənalı üslubi vasitə kimi diqqəti cəlb edir. Bəzən elə situasiyalar yaranır ki, istifadə edilir.

“Orxan: Abbas müəllim? O kömək eləyər?”

Çingiz: Abbas müəllimin başı açılsa, sənın işinə yarıyarmı?”

Günel: Adam elə şeyə gülürmi?”

Orxan: Yox... O, qəbiristanlığa başqa şeyə görə gedir?”

Günel: Nəyə görə? [3]

Əsasən, monoloji, bəzən də dialoji nitqdə ardıcıl şəkildə işlənən sual cümlələri həm dinləyicini hadisələrin axarına çəkir, həm də nitqə ekspressivlik gətirir. Məsələn:

“Nakaşidze: Bilirsinizmi, buna görə də qrafinya onu Petroqraddan uzaqlaşdırıb. Narahat olmayın, mən də o ailəyə çox məhrəməm. Qrafinya təvəqqe elədi ki, qardaşoğlu bir az zəif xarakterlidir, onun üstündə möhkəm göz olası nız.

Qubernator: Qrafinya həzrətlərinə ərz eləyirsiniz ki, bu, mənim üçün böyük şərəfdir, onu gözümdən kənar qoyarammı?” [2]

Burada sual cümlələri və onları yaradan intonasiya bədii düşüncənin tələbi ilə müəyyənləşir və konkret üslubi ekspressiya yaradır. Belə məqamlarda fikrin ekspressivliyi daha qüvvətli ifadə olunur. Vurğu sual bildirən sözlərin üzərinə düşür və həmin sözlər yüksək intonasiya ilə deyilir. Bəzən sual cümlələrinin belə ardıcıl işlədilməsi əsərdə müəyyən psixoloji situasiya yaradır və dramatikliyi qüvvətləndirir. Məsələn:

“Abbas: Çingiz, Leyla, Natiq, Humay, Nəsim burdadılar?”

Direktor: Burda? Burda niyə olmalıdırlar? Məyər, məktəbə gəlməliydi onlar?”

Günel: Bizi Abbas müəllim aparacaq?”

Direktor: Abbas müəllimin tədris planına görə gələn həftə uşaqları ekskursiyaya sən apar malsan.

Abbas: Mən niyə aparmalıyam ki?”

Direktor: Bəs kim aparacaq?” [3]

Nitqdə qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsində personajların hər hansı hadisəyə və bir-birilərinə münasibətlərini bildirməsində geniş işlənən sintaktik vahidlərdən biri də yanaşı işlənən nəqli və sual cümlələridir. Belə cümlələr hər hansı fakt haqqında da informasiya verməkdə (nəqli cümlələrdə), nitqdə qarşılıqlı əlaqə üçün zaman yaratmaqda və bu faktın yeni cəhətlərini üzə çıxarmaqda (sual cümlələrində) xüsusi üslubi effekt kəsb edir. Məsələn:

“Direktor: Bakıdan – internatdan zəng vurmuşdular... Orxan qaçıb. Sizə gəlməyib? Evlərinə olmaz?”

Abbas: Bilmirəm. Gərək adam göndərək, onların evini yoxlasın... Əgər işdi, onu görsən, mütləq mənə xəbər ver.

Günel: Nə olub? Nəsə eləyib?”

Direktor: Bu gün internat kimi tərbiyə ocaqlarından qaçan, sabah nə desən eləyər! Hər halda ehtiyatlı ol” [3].

Direktor ilk cümləsi ilə, yəni nəqli cümlə vasitəsi ilə Orxanın qaçmasının səbəbini soruşur. Abbas müəllim isə bu hadisənin (faktın) səbəblərinin tamaşaçı üçün aydınlaşdırılmasına təkan verir. Beləliklə, nəqli və sual cümlələri bir-birini əvəz edir və onların arasında daxili bir vəhdət özünü göstərir.

Əmr cümlələri də nitqdə qarşılıqlı əlaqənin təmin olunmasında personajların hər hansı işə, hərəkətə vadar edilməsində mühüm rol oynayır və kino dilində özünü əsas sintaktik vahidlərdən biri kimi göstərir. Müşahidələr göstərir ki, dilçilik ədəbiyyatında əmr cümləsi adı ilə qeyd edilən bu cümlə növünün xüsusiyyətləri kino-filmlərdə daha geniş olmaqla, həmin ifadənin (əmr cümləsinin hərfi mənasından kənara çıxır, daha doğrusu, bu cümlələr – əmr mənasında işlənməklə yanaşı, onunla bağlı olan başqa mənalarları da (xahiş, öyüd, nəsihət, istək, arzu və s.) ifadə edə bilir. Bu isə əmr cümlələrinin işlənmə dairəsini genişləndirir. Məsələn:

“Abbas: Uşaqlar, qulaqlarınızı açın və dinləyin. Yeni mövzuya keçirik – “Bitkilərin nadir növləri”. Bilin ki, ağacların kökləri torpağı möhkəmləndirir. Amma... bizim şəhəri heç bir təhlükə gözləmir” [3].

Abbasın nitqindəki birinci “Uşaqlar, qulaqlarınızı açın və dinləyin” cümləsi qəti əmr cümləsi kimi özünü göstərir.

Digər cümlələr isə yalnız qrammatik formasına görə qəti əmr cümləsinə bənzəmir. Əslində isə burada bir məsləhət və öyrətmə ifadə olunur.

Əmr cümlələrinin müxtəlif mənaları içərisində sözün həqiqi mənasında əmr ifadə etmək əsas olduğundan, bu cəhət kino dilində də özünü göstərir. Hətta, qabarıq şəkildə özünü göstərir. Aşağıdakı misallara nəzər yetirək.

“Abbas: Bu gün heç kəsdən dərs soruşma!

Orxan: Müəllim, sual olar, sual olar, müəllim?” [3]

“Oğlan: Ey, onlara baxın!

Uşaqlar: Vür... vur... vur!” [1]

“Nakaşidze: Tez bütün qarnizonu ayağa qaldırın! Bir saata həkim də, onu oğurlayanlar da burda olmalıdırlar! Marş! Marş! [2]

Qəti əmr cümlələri bir cümlə, bəzən bir söz-dən, bir feildən ibarət olur. Sakit! Qaç! Dayan! Yat!

Bununla yanaşı, əmr cümlələri: a) istək, arzu; b) xahiş, rica, müraciət, öyüd, nəsihət, tövsiyə də bildirir.

a) arzu, istək bildirən əmr cümlələrində əmr mənası nəzərə çarpmır. Amma onlar qrammatik formaları ilə qəti əmr bildirən cümlələrdən heç nə ilə fərqlənmir. Məsələn:

“Əzim: Yüz dəfə demişəm ki, bunun yanında görməyim səni.

Oğlan: Rədd ol evə, bir də səni bu oğlanların yanında görməyim” [1].

Xahiş, rica, müraciət bildirən əmr cümlələri müxtəlif məqamlarda işlənərək danışığa ekspressivlik gətirir və nitqdə qarşılıqlı əlaqəni qüvvətləndirir. Məsələn:

Nakaşidze: Cənab qubernator, çox cəzə-fəza eləmə. Həkimini mən aparmışam, narahat olmayın. Sağ-salamat da qaytaracam” [2].

“Buta: Siz məndən nə istəyirsiniz? Mən ki, sizə pislilik etməmişəm. Sən Allah bədsir” [1].

Öyüd, nəsihət, tövsiyə bildirən əmr cümlələri də nitqdə qarşılıqlı əlaqənin təmin olunmasına xidmət edir. Məsələn:

“Abbas: Oğlum, ürəyini sıxma! Hər şey yaxşı olar... Maşallah, daha böyük oğlansan. Vəfa, bizə bir çay ver, Orxanla içək... [3]

“Petroqradlı general: Siz haqlıymışsınız, cənab Nakaşidze. Doğrudan da, Qafqaz qafqazlığının zəif cəhətini yaxşı bilir” [2].

Bu ümumi mənə növlərindən başqa, kino-filmlərdə personajların qarşılıqlı əlaqəsini təmin edən əmr cümlələri bir çox mənə incəlikləri də ifadə edir və müəyyən üslubi maneələrə xidmət edir.

Aktor nitqində qarşılıqlı əlaqənin yaradılmasında iştirak edən əmr-nida cümlələrinin kommunikativ təbiətində ikilik özünü göstərir. Yəni onlar həm iradi cəhəti bildirir, həm də emosiyaları ifadə edir. Məsələn:

“Cavan daşyonan: Torpağı sanda yaşayasız, sizə çox oxşayır” [3].

“Əzim: Yüz dəfə demişəm bunun yanına gəlmə. Hirsənəndə də heç nə demə” [1].

“Petroqradlı general: - Dayan, ala Mahmud! Dayan, koxa qurumsaq! Nəbinin etdikləri sənin üçün azdır” [2].

Əmr-nida cümlələri əsasən dialoq nitqində işlənir. Onlar öz leksik tərkiblərinə görə fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Kino dilinin sintaksisi üçün tərkibində əsasən ədatlar işlənən əmr-nida cümlələri xarakterikdir. Daha çox “da, də”, hə, ki” ədatları əmr-nida cümlələrinin struktur əlaməti kimi çıxış edir. Onlar, adətən xəbərdən (daha çox feili-xəbərdən) sonra gəlir və cümlənin emosionallaşmasına səbəb olur. Həmin ədatlarla işlənən əmr-nida cümlələri müxtəlif intonasiya ilə tələffüz olunur və müxtəlif mənə incəliklərini əks etdirir. Məsələn:

“Abbas: Yeni mövzuya keçirik: “Bitkilərin nadir növləri”. Hər birimiz müxtəlif növ ağaclar tanıyırdıq... Amma siz onu ay oxudunuz ha! [3]

“Koxa: - Balalarım yazığın gəlsin, Nəbi... Qurbanın olum, Nəbi...

Nəbi: Nə ölümün var buralarda, qaç ey, canını qurtar” [2].

“Əzim: Nə deyim, sənsən də. Kişisənsə, gəl dalaşaq. Dalaşmağa halın da yoxdu ha...” [1]

İntonasiyaya görə, cümlə növlərindən istifadə məsələsindən danışarkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, sintaktik vahidin işlədilməsi bir çox hallarda müəllifin, dramaturqun fərdi üslubu ilə

sıx bağlı olur. Məsələn, əgər B.Vahabzadənin, Anarın və R.İsmayılovun əsərləri üçün sual cümlələri xarakterikdirsə, İ.Əfəndiyev S.Dağlı, Elçin, Ə.Salahzadə, T.Rüstəmov yaradıcılığında nida cümlələri geniş yer tutur. C.Yusifzadə, V.Musa, F.Aşurov və başqaları öz əsərlərində üstünlüyü nəqli cümlələrə verirlər.

Kino dilinin müxtəlif üslubi məqamlarında özünü göstərən cümlələrin geniş təsnifatı bir daha onu təsdiq edir ki, burada nitq daha çox sadə sintaktik konstruksiyalara meyil edir. Bu isə öz növbəsində janrın sintaktik xüsusiyyətlərinin danışq dili sintaksisinə yaxınlaşmasını şərtləndirir. Bunları nəzərə alaraq kino dilinin sintaksisi haqqında aşağıdakı ümumi nəticələrə gəlmək olar.

Danışq dilində olduğu kimi, burada da nitqin təsirliliyi, onun emosionallığı və ekspresivliyi çox hallarda məhz hansı sintaktik konstruksiyaların seçilməsindən asılı olur. Əsasən danışq dili və kino-aktyor nitqinin spesifik təbiətinin təsiri ilə formalaşan kino dilinin sintaktik ünsiyyətləri şifahi nitq normalarının müəyyənləşdirilməsində mühüm linqvistik amil kimi çıxış edir.

Nəticə / Conclusion

Belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, danışqı xas olan ən mühüm keyfiyyət – ifadələrdə fikir bitkinliyi və semantik birləşmələrin mövcudluğu kino dilinin sintaksisində də özünü göstərir. Buradakı sintaktik vasitələr tək-cə müəyyən fikrin ifadəsinə deyil, həm də nitqin quruluşunun bütövlüyünə və onun hissələrinin əlaqələndirilməsinə xidmət edir.

Hadisələrin və dialoqların dinamikliyini təmin etmək, qavramanı asanlaşdırmaq üçün, əsasən sadə cümlələrdən istifadə edilir. İnformativ yükü çox olan obrazların dilində isə mətnə heç bir ağırlıq gətirməyən mürəkkəb cümlələr, xüsusən tabeli mürəkkəb cümlələr işlədilir.

Cümlələrin quruluşu üçün sadəlik, həcmi üçün lakoniklik əsas şərtidir. Obrazların nitqinin uzun-uzadı cümlələrlə, xüsusilə sinonimlərlə yüklənməsi fikrin məntiqi düzümünü və emosionallığını pozur, mənanın qavranılmasını çətinləşdirir.

Bəzən nitqin fərdiləşdirilməsi, personajların intonasiyalarının bir-birindən fərqlənməsi psixoloji situasiyaların dolğun əks etdirilməsi, ən başlıcası isə informativlik və əlaqəlilik məqsədləri üçün nəqli, sual, nida, həmçinin əmr, nida cümlələrindən və yarımçıq cümlənin qoşulmasından geniş istifadə olunur.

Ədəbiyyat / References

1. “Buta”. Bədii film. “Azərbaycanfilm” və “Buta” kino-film şirkəti, 2004.
2. “Qaçaq Nəbi”. Bədii film. “Azərbaycanfilm”, 1980.
3. “Qırmızı bağ”. Bədii film. “Azərbaycanfilm”, 2015.

Использование типов предложений по интонации в языке кино

Физули Мустафаев

Доктор философии по филологии

Институт языкознания имени Насими НАНА. Азербайджан.

E-mail: mustafayev.fizuli8@gmail.com

Резюме. Статья посвящена правилам использования типов предложений по интонации в языке кино. Наблюдения за языком кино показывают, что к используемым здесь синтаксическим единицам можно подходить с двух точек зрения. В статье подробно объясняются эти аспекты. В результате между этими служащими одной цели синтаксическими связями нет непреодолимого барьера. Наоборот, они тесно связаны друг с другом с точки зрения их функций и семантических связей. Вместе они служат для лучшего понимания работы в целом. В то же время каждая из этих синтаксических связей, в зависимости от момента их использования и функций, имеет свои специфические особенности.

В статье представлена отдельная информация о разных типах простых предложений. Суть каждого предложения в фильмах затрагивается и подробно объясняется. Из этих фильмов можно сделать вывод, что чем более простые предложения используются киноактёром, тем понятнее будет зрителю. Это, в свою очередь, позволяет четко интерпретировать язык и стиль кино.

Интересны примеры из художественных фильмов «Беглец Наби», «Бута» и «Красный сад».

Ключевые слова: предложение, интонация, синтаксические единицы речи, повелительное предложение